

5. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : [монографія] / Колпаков В. К. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
7. Бахрах Д. Н. Административное право: учебник. – М. : БЕК, 1997. – 320 с.
8. Кузьменко О. В. Курс адміністративного процесу : Навчальний посібник / Оксана Володимирівна Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 208 с.
9. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України. / За заг. ред. В. К. Матвійчука / Матвійчук В. К., Хар І. О. – В 2-х томах. – К.: КНТ, 2007. – Том 1. – 2007. – 786 с.
10. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
11. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011р. № 3773-VI – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
12. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
13. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18-22.

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ РОСІЇ : РОЛЬ ТА МІСЦЕ У ПІДГОТОВЦІ СЕЛЯНСЬКОЇ РЕФОРМИ (ДР. ПОЛ. ХІХ СТ.)

Джундієт В.С.

(здобувач кафедри історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Анотація. Показане місце МВС Росії як одного із провідників організації та підготовки програми покращення побуту поміщицьких селян, з якої у середині ХІХ ст. розпочнеться процес ліквідації кріпосного права.

Ключові слова. Міністерство внутрішніх справ, Секретний комітет, Редакційні комісії, реформи, законодавець, Олександр ІІ.

Аннотация. Продемонстрирована роль МВД России как одного из ведущих институтов организации и проведения программы улучшения быта помещичьих крестьян, с которой в середине ХІХ в. начнется процесс ликвидации крепостного права.

Ключевые слова. Министерство внутренних дел, Секретный комитет, Редакционные комиссии, реформы, законодатель, Александр ІІ.

Annotation. The place of the Russian Interior Ministry as one of the leaders of the organization and training programs to improve household serfs, which in the mid-nineteenth century begin the process of elimination of serfdom.

Keywords. Interior, secret committee drafting committee, reforms, legislators, Alexander II.

Встановлено, що до організації і підготовки селянської реформи другої половини ХІХ ст. в Російській імперії було залучені та окремі підрозділи Міністерства внутрішніх справ. Інформація про це міститься в роботах таких вчених дореволюційної доби, як Ю. Готьє, А. Корнілова, М. Любавського, А. Кізеветтера; радянських, - як А. Бондаревський, Н. Єрошкін, Є. Мороховець, М. Рубач; сучасників українських, - як П. Захарченко, Д. Селіхов, В. Шандра. Щоправда, програмові документи майбутньої реформи, розроблені зазначеними інститутами, ними не аналізувалися. Відтак, метою нашої роботи є з'ясування ролі та місця Міністерства внутрішніх справ у організації та підготовці селянської реформи.

Саме Міністерство внутрішніх справ як центральний орган влади, покликаний забезпечувати внутрішню політику країни, з задекларованими державою намірами перетворень у земельному секторі, опинилося на вістрі реформаторських ініціатив. Уже 26 липня 1857 р. відомством була підготовлена програма, подана у формі доповідної записки, про яку товариш Міністра А. Левшин згодом згадає як про «перші нариси системи, відповідно до яких ми з міністром намагалися рухатися вперед» [1, с. 429].

У згаданому документі відзначалося позитивне значення остзейського досвіду (звільнення селян без землі, – Авт.) як еталона проведення майбутньої реформи. Тим більше,

що і сам імператор, здавалося, схилився до апробованого у прибалтійських губерніях варіанту. Однак ряд несприятливих обставин, а саме - тривалі селянські заворушення в Естляндській губернії, категорична відмова державних селян звільнитися без землі, боротьба фракцій в губернських дворянських комітетах, до кінця 1858 р. схилили імператора і Міністра МВС С. Ланського до реалізації ідеї наділення селян землею та до ухвалення програми ліберальних реформ.

Далі, у записці МВС орієнтовано Секретний комітет і імператора на необхідність спиратися на чинне законодавство, нормами якого визначалися засади використання селянами польової землі. Нагадаємо, що позиція законодавчих проектів 1816-1819 рр., полягала в узаконенні норми про звільнення селян, але без земельних наділів. Так, на перехідний період відносини поміщиків і селян щодо користування польовою землею пропонувалося урегулювати підзаконними урядовими актами. Після закінчення перехідного періоду відносини між контрагентами мали врегулюватися на основі взаємної добровільної угоди між поміщиками і селянами. Ймовірно, для розробки даних пропозицій товариш міністра А. Левшин використав, діючі з 1848 р. на Правобережжі України так звані Інвентарні правила.

Загалом, в доповідній записці Міністерства внутрішніх справ від 26 липня 1857 р. було замасковане головне завдання – збереження у поміщиків всієї земельної власності та поміщицького господарства як єдиної форми сільськогосподарського виробництва. Це відображалося у вирішенні земельного питання у всіх його аспектах: про садибу, про використання польової землі, про викуп. Викуп після закінчення перехідного періоду пропонувався не як обов'язковий захід, а як добровільна взаємна згода поміщика і селянина, а тому він фактично не міг стати загальним результатом реформи.

Значення доповідної записки Міністерства внутрішніх справ полягає, на нашу думку, в тому, що вона, передбачаючи право поміщиків на всю земельну власність, вперше на офіційному рівні пропонувала викуп селянами поміщицької землі. Позаяк, така модель проведення Селянської реформи не відповідала настроям членів Секретного комітету, її обговорення так і не відбулося.

Лише під тиском глави держави, на своїх засіданнях 14 та 17 серпня 1857 р. Комітет ухвалив свій план реформи, який, по суті, швидше спрямовувався не на її втілення, а на затягування з її проведенням. У відомчому Журналі Міністерства внутрішніх справ від 18 серпня 1857 р. читаємо запис: «Комітет визнав не можливим загальне звільнення селян від кріпосної залежності, так як це може порушити спокій у державі» [2, с. 226 – 227].

Проектом Секретного комітету передбачалося три періоди перетворень. Перший, що називався «підготовчим», передбачав «заходи для пом'якшення та полегшення кріпосного стану». Другий, - «перехідний період» полягав в застосуванні обов'язкових заходів до звільнених селян, які повинні були «поступово набувати особистих громадянських прав». Час початку і закінчення обох періодів залишався невизначеним.

Ще менш досяжним вимальовувався третій період - «кінцевий», коли «селяни відносно поміщиків ставали абсолютно вільними людьми». Олександр II не тільки підписав цей журнал, але й «щиро» завдячував членам Комітету «за першу їх працю» [2, с. 18 – 26]. Однак план Секретного комітету відразу виявився мертвонародженим, оскільки при підготовці рескрипту на ім'я Ковенського, Віленського і Гродненського генерал-губернатора В. Назімова за основу буде прийнятий не Журнал Секретного комітету від 18 серпня 1857 р., а записка Міністерства внутрішніх справ.

Таким чином, тривала бюрократична тяганина з приводу змісту, сутності, зрештою, програми і початку реформ у Російській імперії була започаткована не спеціально створеним для цього органом – Секретним комітетом, а одним із основних міністерств Російської імперії - Міністерством внутрішніх справ.

Після опублікування рескрипту від 20 листопада 1857 р. та у зв'язку з визнанням гласності підготовки реформи, Секретний комітет 1857 р. став Головним комітетом у селянській справі. У зв'язку з цим у верхніх ешелонах влади були виявленні суперечності в питаннях сутності вирішення селянського питання. Зіткнулися дві позиції - Міністерства

внутрішніх справ і Головного комітету. Протистояння у «верхах» за нову програму реформи, зрештою, завершиться тільки 4 грудня 1858 р.

30 грудня 1857 р. Міністр внутрішніх справ С. Ланської подав до Секретного комітету записку із проханням опублікувати в «Журналі Міністерства внутрішніх справ» статті для поступового ознайомлення читачів зі змістом та сутністю майбутніх перетворень. Секретний комітет 3 січня 1858 р. постановив доручити міністру внутрішніх справ укласти і представити Комітету проект циркуляру до очільників губерній і губернських предводителів дворянства, де були б чітко висловлені наміри уряду щодо зміни правового статусу поміщицьких селян. 22 січня 1858 р. С. Ланської розіслав проект циркуляру усім членам Секретного комітету для ознайомлення і погодження [3].

В проекті документу, підготовленого Міністерством внутрішніх справ С. Ланським, було виділено три основоположні для поміщицьких селян питання, а саме: земельне; про вотчинну владу поміщиків і нову організацію селянської адміністрації; про організаційно-правові засади створення та функціонування губернських дворянських комітетів з покращення побуту поміщицьких селян. Майбутні поземельні відносини, на думку Міністра С. Ланського, мали формуватися на таких принципах: «Суть законів у цьому питанні майже завжди полягає в тому, що за дворянами визнається право власності, а селянам надається часткове право користування землею, частково право викупу земельних ділянок» [1, с. 347].

Проект циркуляру виявив позицію Міністерства внутрішніх справ у зв'язку з поділом дворянства на дві частини. Одна частина найбільш консервативних землевласників не бажала визволення селян із землею, а інша, ліберальна, на цьому наполягала. Міністерство взяло на себе невдячну місію протистояти першим і сприяти другим. Найяскравіше це проявилось у дискусіях між московським і рязанським дворянством. Якщо московське дворянство мало намір позбавити селян права викупу садибних ділянок, то пропозиція рязанських лібералів про розповсюдження можливості викупу польових наділів була підтримана МВС.

25 січня 1858 р. проект розглядався в Секретному комітеті і був відхилений як «незадовільний». Однак необхідність циркуляру була нагальною. Тому робота над ним не припинялася, щоправда підготовка доручалась іншим особам, членам Секретного комітету Д. Блудову, М. Муравйову і Я. Ростовцову [1].

Новий проект циркуляру, зрештою, був ухвалений комітетом 17 лютого 1858 р. За своїм змістом він мав певні відмінності від представленого проекту Міністерством внутрішніх справ, але принципових відмінностей не було. Як і попередній, він був розісланий за підписом Міністра МВС С. Ланського. Фактично, циркуляр не розвивав і не доповнював «головних начал» рескриптів, а, навпаки, свідчив про нерішучість та невизначеність урядової позиції стосовно перших гласних актів, якими розпочинався процес підготовки реформи [4, Т. 1, с. 141].

На наступний день після підписання циркуляру, Олександр II велів міністрам внутрішніх справ та державного майна розробити спільну узагальнену програму та план для роботи губернських дворянських комітетів, які мали по кожній губернії підготувати відповідні проекти щодо покращення побуту поміщицьких селян [5, Т. 2, с. 83].

Робота над підготовкою такої програми проводилася у створеному 4 березня 1858 р. Земельному відділі Міністерства внутрішніх справ. Повноваження новоствореного органу полягали «в попередньому обговоренні і обробці всіх справ з питань земельно-господарського устрою імперії», у тому числі й з підготовки Селянської реформи. Сюди надходили матеріали з губернських комітетів, донесення начальників губерній, представників дворянства про селянські заворушення в імперії.

Одночасно із Земельним відділом створювався Статистичний відділ. Обидва входили до складу Центрального статистичного комітету, який очолював за посадою товариш Міністра МВС О. Левшин. Відомості про створення Земельного і Статистичного відділів були опубліковані у квітневій книзі «Журналу Міністерства внутрішніх справ» за 1858 р. Уже в липневому номері опозиційного «Современника» приділялася увага факту створення центральної адміністрації. Тут читаємо про перші враження від роботи Центрального статистичного комітету щодо підготовки реформи. Публіцист і демократ М. Чернишевський

словами вітав роботу комітету, зазначаючи: «Вдалий початок роботи центрального комітету – все вказує на те, що він може стати внутрішнім двигуном реформи» [6, с. 97].

Призначення у Центральний статистичний комітет Ю. Соловйова і А. Тройницького, переконаних прихильників відміни кріпосного права, йшло в загальному руслі здійснюваної кадрової політики Міністерства внутрішніх справ, яке в останні роки і десятиріччя залучало до свого складу ліберальні і демократичні сили. Цей прошарок прогресивно мислячих, інтелігентних людей, об'єднаних спільністю поглядів на завдання майбутніх перетворень і методи їх виконання, почав складатися в надрах бюрократичного апарату часів Миколи I, особливо у 1840 – 50-х роках. Кадри з новим мисленням знаходили собі застосування не лише в МВС, а й у Міністерстві юстиції, морських справ, канцелярії Державної ради тощо. «Ліберальна бюрократія, – зазначає сучасна російська дослідниця Л. Захарова, – не була відокремлена від суспільних сил країни, вона формувалася у співдружності з ліберальними громадськими діячами, вченими, літераторами» [7].

Отже, у березні – квітні 1858 р. у верхніх ешелонах російської влади стали поступово домінувати позиції Міністерства внутрішніх справ. За кілька днів з проектом Плану познайомився Я. Ростовцов, який по окремих напрямках піддав його слушній критиці. Проте, за підтримки Олександра II, проект Плану робіт, як програма діяльності губернських комітетів, все ж був схвалений Головним комітетом.

Загалом «План робіт для дворянських губернських комітетів щодо влаштування селянського побуту» значно розширював компетенцію губернських комітетів і був обов'язковий до виконання. Губернським дворянським комітетам передавалися повноваження не лише щодо підготовки, але й з реалізації реформи, що в цілому свідчить про децентралізацію сфер впливу у напрямі від центральних міністерств і відомств на місцевий рівень.

Між тим, 12 березня 1858 р. Міністерством внутрішніх справ було направлено до Києва два інструктивних листи. Проаналізувавши їх, інші міністерські інструкції можна пересвідчитися, що урядом були значною мірою враховані особливості краю, приєданого унаслідок поділі Речі Посполитої до Російської імперії. Маємо на увазі специфіку землекористування на Правобережній Україні. Тут була поширена подвірно-спадкова форма землекористування, яка передбачала відповідальність не громади, як у внутрішніх губерніях Росії, а селянського двору за своєчасну сплату повинностей. На даному факті, як особливості земельних відносин на Волині, Київщині та Поділлі, наголошувалося в одному із названих листів. При цьому теза «про постійне і виняткове користування селянських родин» викупленою садибною землею була ключовою [8, с. 100 – 106].

Отримані з губерній проекти положень мали бути узагальнені і на їх основі Головним комітетом розроблені проекти документів, які започатковували практичну фазу реалізації реформи. На завершальному етапі – кожен місцевий комітет мав розробити сільський статут, яким «визначалися усі деталі селянського побуту» [9, Т. 1, с. XXVI – XXXL].

У суперечностях між Головним комітетом і Міністерством внутрішніх справ, у їхніх дискусіях стосовно програмних питань реформи (особливо в першій половині 1858 р.), розкривається різноманітність бачення майбутнього свого, поміщицького, і чужого, селянського. Наявність в середовищі поміщиків і бюрократії окремих угруповань, що боролися за міру і форму поступок є природнім явищем, в боротьбі цих поглядів і вирішувалася доля кріпосного селянства. Але це протистояння ідей, а не поле військових баталій, як це було у Західній і Центральній Європі в XVII-XVIII ст. Саме відсутність збройного протистояння, на думку сучасної російської і вітчизняної історіографії, є однією із головних особливостей реформи в Росії.

Висновок. Важлива роль у державно-правому механізмі підготовки і проведенні перетворень у середині XIX ст. належало окремим міністерствам. Так, Міністерство внутрішніх справ ще до утворення Редакційних комісій був чи не єдиним органом центральної влади, який зміг у потрібний момент підтримати реформаторські ініціативи імператора, та, на противагу діяльності Секретного комітету, виступити з власними пропозиціями вирішення селянського питання. Ймовірно, воля глави держави в умовах самодержавної монархії, без підтримки міністерств з однієї сторони була достатня для

проведення реформа, а з іншої - вона могла залишитися лише нездійсненою ініціативою або діяльністю, позбавленою гарантій мирного та послідовного вирішення найважливішого питання епохи.

Список використаних джерел

1. Левшин А. И. Записки товарища Министра внутренних дел / А. И. Левшин // Русский Архив. – 1885. – К. VIII – С. 312 – 469.
2. Журналы Секретного и Главного комитетов по крестьянскому делу. – Птг. : Гос. типография, 1915. – 511 с.
3. ЦГИА РФ. – Ф. 1180. - Оп. 15. – Спр. 8. – Арк. 9. – Санкт-Петербургские Сенатские ведомости. – 1858. – 4 марта.
4. Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян за 1857–1875 гг. : в 22 ч. – СПб. : Типография Н. А. Лебедева, 1885.
5. Сборник узаконений и распоряжений правительства, относящихся до поземельного устройству крестьян всех наименований: в 2 т. – [2 доп. изд.]. – М. : Изд. Л. А. Левенсон, 1893– Т. 2. – 1893. – 1035 с.
6. Чернышевский Н. Г. Устройство быта помещичьих крестьян / Н. Г. Чернышевский // Современник. – 1859. – № 10. – С. 1–115.
7. Захарова Л. Г. Великие реформы 1860-1870-х годов: поворотный пункт российской истории? / Л. Г. Захарова // Отечественная история. – 2005. – № 4. – Интернет ресурс [режим доступа] : krotov.info/history/19/1860/zaharova.htm
8. Журналы Секретного и Главного комитетов по крестьянскому делу. – Птг. : Гос. типография, 1915. – 511 с.
9. Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем: в 6 т. / [авт. текста А. П. Алексеев, Н. Ф. Анненский, К. К. Арсеньев и др.]. – М. : Изд. И. Д. Сытина. – Юбилейное издание 1911– . – (Историческая комиссия учебного отдела О. Р. Т. 3). Т. 1. – 1911. – [XVI], – 263 с.; Т. 2. – 1911. – 276 с.; Т. 3. – Ч. 1. – 1911. – 252 с.; Т. 4. – 1911. – 258 с.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТУ (ЕЛЕМЕНТНОГО СКЛАДУ) ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Дубогрій Н.В.

(здобувач Національного університету ДПС України)

Анотація. У статті розглядаються теоретичні питання правового статусу суб'єктів інформаційних правовідносин; проводиться аналіз позицій науковців щодо зазначеного питання; здійснено класифікацію правових статусів суб'єктів інформаційних правовідносин; визначаються зміст та елементи правового статусу суб'єктів інформаційних правовідносин, а також сформульовано поняття «правовий статус суб'єкта інформаційних правовідносин».

Ключові слова: правовий статус, зміст, елементи; інформаційні правовідносини; суб'єкт інформаційних правовідносин.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические вопросы правового статуса субъектов информационных правоотношений; проводится анализ позиций ученых по данному вопросу; приведено классификацию правовых статусов субъектов информационных правоотношений; определяются содержание и элементы правового статуса субъектов информационных правоотношений, а также сформулировано понятие «правовой статус субъекта информационных правоотношений».

Ключевые слова: правовой статус, содержание, элементы; информационные правоотношения; субъект информационных правоотношений.

THEORETICAL ASPECTS OF THE CONCEPT AND CONTENT (ELEMENTAL COMPOSITION) OF THE LEGAL STATUS OF THE SUBJECTS OF INFORMATION RELATIONS

N.V. Dubogrii

Annotation. In the article is explored the theoretical questions of the legal status of the subjects of information relations. The author analyses different positions of scientists on this issue; conducts classification of legal statuses of the subjects of information relations; defines the content and elements of the legal status of the subjects of information relations. Also, it is formulated concept of “legal status of the subject of information relations”.

Key words: legal status, the content, elements; information relations; subjects of information relations.

Постановка проблеми.

Динамічний розвиток інформаційної сфери суспільства, зростання ролі інформації та інформаційних технологій практично в усіх сферах суспільного життя призводить до активізації інформаційної діяльності - діяльності з приводу одержання, використання,